

Kitap Tanıtımlar:

BÜLENT ÖZDEMİR, *Ottoman Reforms and Social Life: Reflections from Salonica 1830-1850*, The Isis Press, İstanbul 2003, Birinci Baskı, 267 sahife. (Ek A: 239-245; Ek B: 246-253; Sözlük: 254-255; Kaynakça 256-267).

Birmingham Üniversitesi'nde Prof. Dr. Rhoads Murphey danışmanlığında hazırlanan ve 2000 yılında kabul edilen doktora tezinin kitap haline getirilmesiyle ortaya çıkan eser, üç ana kısım içinde yer alan on bölümden oluşmaktadır.

Eserde kullanılan kaynakların tanıtımının yapıldığı Giriş kısmında, temel olarak iki kaynak grubunun esas alındığı görülmektedir. İlki Osmanlı Devleti'nin merkezi ve taşrasında yaşayan insanların askerî, idarî, ekonomik, sosyal vb. yapısının ortaya konulmasında en önemli arşiv kaynaklarından olan Şer'îye Sicilleridir. Diğer 1835-1850 yıllarında İngiltere'nin Selanik konsolosu olan Charles Blunt'ın hükümetine gönderdiği raporlardır. Osmanlı ve İngiltere Devleti'nin resmi arşiv belgelerinden oluşan bu iki ana kaynağın dışında, Tanzimat dönemiyle ilgili E. Engelhart ve M. A. Ubucini gibi çağdaş gözlemcilerden, Tarih-i Cevdet ve Tarih-i Lütîfi gibi 19. yüzyıl vakanüvis eserlerine ve Halil İnalçık, İlber Ortaylı, Musa Çadırcı gibi günümüz modern tarihçilerinin kitap ve makalelerinden genişçe istifade edilmiştir. Bugüne kadar birçok tarihinin üzerinde çalıştığı ve çalışmaya devam edeceği Tanzimat Dönemi'nin tam anlamıyla ortaya konulması için spesifik ve bölgesel çalışmalara ihtiyaç olduğu kesindir. Bülent Özdemir'in eseri özellikle reformlar dönemine sosyo-kültürel alandaki değişimler açısından bakışla, bu konudaki literatüre katkıda bulunacak bir çalışma olarak görülmektedir. Nitekim yazar, kitabının önsözünde çalışmasının temel amacı olarak Tanzimat'a yerel düzlemde Selanik şehrinde hareket eden bir inceleme gerçekleştirerek katkıda bulunmak olduğunu belirtmektedir.

I. Kısım, *Teori ve Metotlar* başlığı altında, iki alt bölümden oluşmaktadır. *Tanzimat Yazınına Eleştirel Bir Bakış* (s.21-51) adlı birinci bölümde yazar, Tanzimat'a yeni bir bakış açısının 1980 sonrasında genç tarihçiler tarafından getirildiğini söylüyor, fakat bu çalışmalarını da İstanbul ve devlet merkezli olmalarından dolayı toplumu gözden kaçırmaları noktasında eleştiriyor. Ayrıca, Tanzimat reformlarının halkın üzerindeki etkisi ve insanların Tanzimat'a bakışını dikkate almadan gerçekleştirilecek bir çalışmanın yetersiz kalacağı vurgulanıyor (s.25). Yazara göre, Osmanlı reform hareketi iki görüşe indirilebilir: Birincisi reform hareketinde yabancı etkisini öne alan Oryantalist yaklaşım, ikincisi yeni sosyo-ekonomik tepkiler. Tanzimat yazınında son dönemde I. Wallerstein'in Dünya Sistemi Perspektifi Teorisi'nin düşünsel alt yapıyı oluşturduğu çalışmaların ortaya konulduğunu belirtmektedir (s.33). Huricihan, Rifat Ali Abou-El-Haj'ın yazılarındaki fikirlerden etkilenen yazar, 19. yüzyılın Osmanlı reformlarının toplumun iç dinamikleri neticesinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Osmanlı reformlarıyla ilgili olarak üç temel yaklaşımın bulunduğu belirtilerek; bunlardan ilki *Yukarıdan Aşağıya*; Oryantalist okul tarafından sistemleştirilmiştir. Reformlarda dış etkenlere önem veren, ikincisi *Girdi-Çıktı Modeli*; Osmanlı reformlarını açıklarken dünya piyasa koşullarının önemini vurgular, üçüncüsü ise *Aşağıdan (Tabandan) Yukarıya*; bu modele göre Osmanlı toplumu sınıf yapılı bir toplumdur ve sosyo-ekonomik ilişkiler tabakalaşmayı belirlemektedir, dolayısıyla Osmanlı Devletindeki değişmelerin tabandan geldiğinin kabul edilmesi gerektiği savunulmaktadır. Yazar, Osmanlı reform hareketinin İngiltere'nin baskısı ve rehberliği ile gerçekleştirildiği düşüncesini ise eleştirip, reformların toplumsal değişmelerin bir sonucu olduğunu özellikle belirtmektedir.

Böylece yazar reformları İstanbul ve Avrupa merkezli olmaktan kurtararak, devlet adamlarının ruhsal dünyasına değil 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullara ve şehirleşmeye açıklık getirmeye çalışmıştır. Birinci kısmın ikinci bölümü *Tanzimat'a Götüren On Yıllardaki Reformların Yapısı Üzerine* (s.53-65)'dir. Burada III. Selim ve II. Mahmud dönemi reformlarını etüt edilerek, III. Selim dönemi reformlarının devlet adamlarının kişisel hırsları sonucunda başarılı olmadığını, Tanzimat reformlarının II. Mahmut'un reformlarının bir devamı olduğunu, merkezi hükümetin var olan sorunlara çözüm bulma arayışının neticesinde reformların ortaya çıktığı düşünülmesi savunulmaktadır.

II. Kısım, *İnceleme Sosyo-Ekonomik Görünüm* (s.69-174) başlığında olup dört alt bölümden oluşmaktadır. *Tanzimat'ın Arifesinde Selanik* (s.69-88) adlı üçüncü bölümde, Selanik şehri genel olarak tanııldıktan sonra (coğrafi, etnik) şehirde yaşanan doğal felaketler, Tanzimat öncesinde Selanik şehrinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullarla coğrafi, etnik, demografik yapısı ve Tanzimat reformlarının şehirde meydana getirdiği değişiklikler hakkında bilgi verilmektedir. Selanik şehrinin nüfusu üzerine verdiği bilgileri, İngiliz konsoloslu Blunt'un raporu, Leake'nin hesaplamaları ve 1831 Osmanlı nüfus sayımı gibi farklı kaynaklardan faydalanarak ortaya koymuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında Selanik'teki demografik gelişmenin düzenli artış gösterdiğini (ara sıra gerilemeler olsa bile), şehirdeki en önemli nüfus artışının ise Yahudi toplumuna ait olduğu anlaşılmaktadır.

Selanik Ticareti Üzerine (s.89-133) adlı dördüncü bölümde, Selanik'teki ticari ilişkileri dış pazarın, taleplerin, iç siyasetteki olayların, salgın hastalıkların belirlediği belirtilmektedir. Konsolos Blunt'un raporlarına dayanarak Tanzimat'la birlikte tüccarlara büyük kolaylıklar sağlandığı, tüketim alışkanlıklarında değişimler ortaya çıktığı, toplumda meydana gelen bu ekonomik ve sosyal değişmelerin reformların temel nedeni olduğu bir kere daha ifade edilmektedir. Yazar bu reform sürecinde yerel yöneticilerin önemine değinerek, bunların reformların uygulanmasında oynadıkları rolden bahsediyor ve bölümü Tanzimat'ın ilanından sonra geçen beş yılda büyük değişiklikler olmadığını söyleyerek tamamlıyor.

Beşinci bölüm *Tarımsal Üretim, Köylüler ve Reformlar* (s.135-153). Bu bölümde, Tanzimat reformlarıyla birlikte tarımsal yapıda meydana gelen değişiklikler Selanik şehri baz alınarak ifade edilmiştir. Ayrıca tarım yapılan arazi miktarının ve ürün miktarının artışı, çiftçi sınıfının genel koşullarındaki iyileşmelere, yeni tarımsal metotların uygulanmaya başlanması ve bunların yerel ve uluslararası nedenlerine değinilmektedir.

Altıncı bölüm *Yerel Yönetim, Devlet Görevlileri ve Reformlar* (s.155-174). Tanzimat sürecinde devlet görevlilerinin önemi, arzu edilen ile gerçek dünya arasındaki çelişkiler, yerel idarelerdeki aksaklıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Taşra-merkez arasındaki ilişkiler ve bunun topluma yansımaları, Tanzimat'ın ilanından beş yıl sonra bile ülke içi koşullarda fazla bir değişiklik meydana getirmediği anlaşılmaktadır.

III. Kısım, *Sosyo-Kültürel Görünüm* (s.175-238) başlığında üç alt bölümde incelenmiştir. Selanik şehrinin sosyo-kültürel manzarasının reformlardan önceki muhteviyatı hakkında bilgi verildikten sonra reformlarla birlikte bu yapıda meydana gelen değişiklikler ortaya konulmuştur. Bu bölüm etnik yapılara göre kendi içinde Müslümanlar, Ortodokslar ve Yahudiler olmak üzere üç alt bölüme ayrılmıştır.

Yedinci bölüm *Selanik Müslümanları ve Reformlar* (s.175-186). Yazar, şimdiye kadar Balıkanlar'daki Müslüman toplumun incelenmesinde devletten hareket edilerek bunun yapıldığını belirtmekte olup, kendisinin bu yaklaşımdan kaçınmaya çalıştığını vurguluyor. Bununla birlikte

yazarın kendisi de tam olarak devleti temel alma anlayışından kaçınmamıştır. Bu bölümde şehirdeki Müslüman nüfus hakkında detaylı bilgiler verilmektedir.

Sekizinci bölüm *Selanik Yahudileri ve Reformlar* (s.187-204). Selanik Yahudilerinin toplumsal kökeni ve Selanik'e nasıl yerleştikleri hakkında genel bilgiler, konsolos Blunt'un tespitleri doğrultusunda ortaya konulmuştur. Tanzimat'ın Yahudilerin toplumsal hayatına getirdiği değişikliklerden bahsetmekte, ekonomik hayat içindeki konumlarından, Osmanlı Yahudileri hakkındaki tarih yazını hakkında genel bir değerlendirmede bulunmaktadır. Sonuç itibarıyla Tanzimat reformlarının Yahudi toplumu için güvenlik başta olmak üzere daha iyi şartlar sağladığı, eğitim ve kültürel alanda yeni açılımlar yaşandığı gösterilmektedir.

Dokuzuncu bölüm *Selanik Ortodoks Cemaati ve Reformlar* (s.205-227). Tanzimat dönemi reformları ile birlikte Selanik şehrindeki Ortodoksların sosyo-ekonomik yapıdaki değişikliklerine vurgu yapılarak, şimdiki kadarki mevcut bakış açılarından dışına çıkılmaya gayret gösterilmiştir. Böylece Balkanlarda milli devletlerin ortaya çıkış sürecine Osmanlı Devletinin etkilerinin gözden kaçırılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bölüm içinde Ortodoks cemaatinin nüfusu hakkında kısa bilgiler, İngiltere konsolosu Blunt'un raporları temel alınarak verilmiştir. Gayrimüslimlerin Osmanlı toplumu içinde daha özgür yaşadıklarını net bir şekilde ortaya koyabilmek için Yunan tebaasından bazılarının daha özgür buldukları için Osmanlı devletine göç ettikleri yine Blunt'un raporuna dayandırılarak ifade edilmiştir. Selanik ticaretinde Ortodoks toplumun artan önemine ve kilisenin faaliyetlerine ayrı ayrı değinilmiştir. Bunlarla ilgili toplumdan kesitler sunulmuştur. Onuncu ve son bölümde araştırmada elde edilen bulgular *Genel Sonuç* (s.229-238) başlığı adı altında incelenmiştir.

Ana hatlarıyla içeriğinden bahsettiğimiz Bülent Özdemir'in *Ottoman Reforms And Social Life: Reflections from Salonica 1830-1850* adlı kitap yazarın doktora tezinin geliştirilmesiyle ortaya çıkarılan, yerel düzlemde ve tabandan hareketle Tanzimat'ın beraberinde getirdiği reformları sorgulamaya çalışan bir araştırma eseridir.

Kitapta temel olarak iki kaynağın (Şer'iyye Sicilleri ve İngiltere'nin Selanik Konsolosu Charles Blunt'un hükümetine gönderdiği raporlar) ağırlıklı olarak kullandığı görülmektedir. Yazar bu kaynakları kullanırken bir noktada kendisinin eleştirdiği hataya düşmekte ve reform sürecinde topluma devletin ya da yabancıların gözüyle bakmaktadır. Yazarın belirtilebilecek diğer bir eksikliği de Selanik'in toplum yapısında önemli bir yer tuttuğu bilenen ve *Avdeti* tabir edilen grup hakkında bilgi vermemesidir. Yazarın en önemli kaynaklarından olan Konsolos Blunt'un raporuna göre Selanik'te Reform döneminde beş bin civarında *Avdeti* bulunması konunun önemini göstermektedir (s.76). Bu grubun Müslüman toplumu içindeki ekonomik ve siyasi yapısı hakkında bilgi verilmemesi Müslüman toplumun yapısının tam olarak ortaya konulamamasına neden olmaktadır. Ayrıca İlber Ortaylı'nın Tanzimat döneminin kaynakları ve yapısına özgün bir bakış getirdiği *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*¹ adlı kitabından faydalanılmaması da bir eksiklik olarak görülmektedir.

Doktora tezinin gözden geçirilmesiyle elde edilmiş çalışmanın yayınlanmasıyla ortaya çıkan eser, Selanik Şer'iyye Sicilleri ve İngiltere'nin Selanik Konsolosu Charles Blunt'ın raporlarının iyi bir kritikten geçirildikten sonra hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. Eser 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme süreci içerisinde Selanik şehri ve şehir ahalisinin durumunu ortaya çıkarmış olup eserde kullanılan geniş mahiyetteki yabancı bibliyografya, bu dönemle ilgili olarak yapılacak başka ayrıntılı çalışmalara rehberlik edecek mahiyettedir.

¹ İletişim Yayınları, 15. Baskı, İstanbul 2003.

Eser bu şekilde Osmanlı tarihinin Tanzimat dönemi şehir hayatı ile ilgili olarak artan literatüre faydalı bir katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin tarihinde sahip olduğu konumu nedeniyle modernleşmenin başlangıcı olarak da addedilen Tanzimat dönemi yoğun araştırmalara konu olmuştur. Bülent Özdemir'in *Ottoman Reforms And Social Life: Reflections from Salonica 1830-1850*, adlı kitabı da Tanzimat dönemini şehir tarihçiliğini merkeze alarak ve tabandan tavana olarak adlandırabilecek bir tarihsel perspektiften hareketle incelemeye çalışan özgün bir çalışmadır.

Eserde Tanzimat reformları, toplumun ve devletin iç ve dış sorunlara çözüm arayışından kaynaklanan reformlar olduğunu Selanik şehri örneğinden hareketle ortaya konulmaya çalışılmış ve bunda da başarılı olunmuştur. Bülent Özdemir'in bu çalışmasının sosyo-ekonomik yapıya vurgu yapan başka çalışmalarla desteklenmesi, Osmanlı tarihinin baulaşma evresinin temel dinamiklerinin ortaya çıkmasında önemli olacağı düşüncesindeyiz.

MUSTAFA MURAT ÖNTUĞ